

föremål är svår. Och konservatorer med kompetens att inte bara bevara föremål utan också avläsa dem som kulturhistoria är önskvärda vid alla museer med kulturhistoriska föremålssamlingar. Konservatorns möjligheter att tillföra det historiska materialet ytterligare dimensioner är en aspekt som bör få större utrymme i nyrekryteringen av vårdteknisk personal till våra kulturarvsbevarande institutioner.

Johan Knutsson, Stockholm

Jenny-Leontine Olsson: *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979*. Sekel, Lund 2011. 395 s. English summary. ISBN 978-91-85767-81-6.

Könsrollsbegreppets spridning till vardagsspråket är en av samhällsvetenskapens mest betydande exporter till allmänheten, konstaterar idéhistorikern Jenny-Leontine Olsson i sin avhandling *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979*. Ordet könsroll ingår idag i vardagssvenskan och betecknar en allmän förståelse av könens sociala konstruktion. Söker man efter könsroll på Wikipedia definieras ordet inledningsvis som: ”de socialt och kulturellt betingade skillnaderna mellan könen, exempelvis skillnader i beteende, normer, resurser, värderingar och status”. Definitionen illustreras av bilder föreställande två matlagande kvinnor glatt poserade framför en spis respektive en manlig smed upptagen av hårt arbete vid ett mekaniskt städ. Bildvalet påminner om att begreppet könsroll inte sällan förstås som knutet till ordet traditionell. Att laga mat i hemmet tillhör den ”traditionellt kvinnliga” könsrollen, medan hårt förvärvsarbete tillhör den ”traditionellt manliga”. Det underförstås ofta att dessa traditionella könsroller är något som vi om inte helt gjort oss av med så i alla fall blivit medvetna om och problematiserar i vår vardag; att vi lever jämställt. I den allmänna beskrivningen av Sverige och svenskhet framhålls inte sällan jämställdheten som en viktig beståndsdel. Sverige, menar många, är världens mest jämställda land.

Vid den tid som Olsson studerar var ordet könsroll fortfarande framförallt ett vetenskapligt begrepp. En viktig funktion som könsrollsbegreppet fyllde var, enligt författaren, att omformulera kvinnofrågorna till att gälla alla, att bli könsrollsfrågor. Viktiga frågor var skattepolitiken, likalönefrågan, kvinnors förvärvsarbete och mäns och kvinnors olika yrkesval. Genom att studera ett brett spektrum av texter – monografier, antologier, artiklar,

forskningsrapporter, läroböcker, kursböcker, studievägledningar, forskningspopulariseringar och uppsatser, av framförallt sociologer som Edmund Dahlström, Harriet Holter och Rita Liljeström, undersöker Olsson vilken syn på kön, identitet, makt och vetenskap som förmedlades av könsrollsforskningen under perioden 1959–1979.

Som Olsson påpekar har den svenska könsrollsforskningen inte tidigare varit föremål för en egen studie, vilket jag menar gör avhandlingen både intressant och viktig. *Kön i förändring* kan sägas vara en del i den serie avhandlingar som utkommit de senaste tio åren som med olika angreppssätt bidrar till att ringa in den svenska könspolitikens historia. Här kan exempelvis nämnas Jessica Lindverts *Feminism som politik* (2002), Maria Törnqvists *Könspolitik på gränsen* (2006), Emma Isakssons *Kvinnokamp* (2007), Helena Hills *Befria mannen!* (2007), Kerstin Alnebratts *Meningen med genusforskningen* (2009), Klara Arnbergs *Motsättningarnas marknad* (2010) och Mia Liinasons *Feminism and the Academy* (2011). Även min egen avhandling *Könsmakt eller häxjakt?* (2009) kan räknas in här. Men trots att Olsson tar sin utgångspunkt i feministisk teoribildning avseende begrepp som kön, sexualitet och makt, så påpekar hon att *Kön i förändring* inte är en genusvetenskaplig avhandling. Hon förklarar ställningstagandet med att det hon studerar är könsrollsforskarnas idéer om kön, inte hur femininitet och maskulinitet skapas. Även om jag inte riktigt förstår på vilket sätt det här ämnesvalet skulle diskvalificera studien från att vara ”genusvetenskaplig”, så är det ett ställningstagande som genomsyrar avhandlingen och som påminner om vilken betydelse forskarens utsiktsplats får för den historia som skrivs.

När den andra vågens svenska kvinnorörelse beskrivs i olika sammanhang ingår vanligen kampen för de politiska reformer som frigjorde kvinnorna från hemmet under 1970-talet, såsom dagis, särbeskattning och föräldraförsäkring, som centrala beståndsdelar i en framgångsberättelse. Reformerna utgör inte sällan själva utgångspunkten när kvinnorörelsen ska sammanfattas och rörelsen antas ha en viktig del i skapandet av den svenska jämställdheten. Från ett kvinnorörelseperspektiv skulle kanske Eva Moberg, genom debattinlägget ”Kvinnans villkorliga frigivning” (1961), fått större utrymme som den som gett könsrollsbegreppet ett ansikte, men hos Olsson beskrivs könsrollsteorin framförallt ha varit en angelägenhet för sociologin. Av den anledningen framhålls i stället den svensk-norska antologin *Kvinnors liv och arbete* (1962), där Edmund Dahlström var redaktör, Harriet Holter ingick som ar-

tikelförfattare och Rita Liljeström senare bidrog till populariseringen av boken, som den text som gjorde det könsrollsteoretiska tankesättet mer allmänt känt i Sverige. Kvinnorörelsens engagemang i reformarbetet är i själva verket en aspekt som endast i liten utsträckning tas upp i Olssons avhandling. Framförallt har det här sin förklaring i valet av empiri. Författaren följer forskningen och inte ”aktivismen” och menar att det var först sedan könsrollsforskningen ersatts av kvinnoforskning under 1970-talet som kopplingen mellan kvinnorörelse och forskning blev tydlig. Men mot bakgrund av hur sammanflätade dessa båda fält ofta var vid den här tiden när det gällde kvinnofrågor, något som även Olsson påpekar, väcker den ensidiga fokuseringen på sociologin en viss förvåning. Utöver en studie av den sociologiska könsrollsforskningens historia kan *Kön i förändring* kanske även läsas som en problematisering av kvinnorörelsens historieskrivning?

Olsson har delat in sitt empiriska material kronologiskt i tre olika perioder som behandlar könsrollsforskningens uppbyggnadsfas från slutet av 1950-talet till mitten av 1960-talet, dess etableringsperiod under andra hälften av 1960-talet och dess övergångsfas under 1970-talet. Hon inleder med att beskriva hur könsrollsforskningen ursprungligen svarade mot ett politiskt behov av kunskap om kvinnors situation i samhället i allmänhet och på arbetsmarknaden i synnerhet och som uppkommit när kvinnors förvärvsarbete, till följd av arbetskraftsbristen, snabbt ökade under 1950- och 60-talen. Denna nya situation på arbetsmarknaden motiverade genomgripande samhällsförändringar för att uppnå ett tvåförsörjarsystem där kvinnor skulle ta plats i offentligheten och män dela arbetet i hemmen. Här kom könsrollsforskningen, familjepolitiken och jämlikhetsfrågorna att gå hand i hand, något som konkret innebar en politisering av relationen mellan kvinnor och män. Utgångspunkten var kvinnors utträde på arbetsmarknaden men ganska snart insåg man att kvinnors arbetslivssituation hängde ihop med deras situation i relation till män på alla livsområden.

Författaren beskriver hur könsrollsforskningen redan under tidigt 60-tal var samhälls- och vetenskapskritiskt inriktad och gav uttryck för raserad auktoritetstro, ifrågasatte objektivitetsanspråk och framhöll människors erfarenhet kontra vetenskapliga anspråk på representativitet. En vetenskapskritisk position behöver emellertid inte innebära att man ifrågasätter vetenskapen som sådan. Snarare menar Olsson att det för könsrollsforskarna var en avvägning mellan kravet att vara ve-

tenskaplig och viljan att göra politisk skillnad. Många som på senare år forskat om könspolitiska processer beskriver hur en rädsla för att förlora i trovärdighet tvingar politiskt engagerade forskare att begränsa sig till en strikt vetenskaplighet. Det här dilemmat bekräftas även av Olsson och hon skriver att ”[i] ett samhälle där strukturella ojämlikheter mellan könen är normaliserade tycks forskning som synliggör sådana ojämlikheter röra sig med åsikter snarare än kunskaper och befinna sig på gränsen till debatt” (s. 268).

Könsrollsforskningen efterfrågade stora politiska förändringar och författaren beskriver hur det innebar en balansgång att få männen med sig i förändringsarbetet utan att utmana så mycket att det uppstod ett motstånd. Snarare var en viktig del i könsrollspolitik att den kunde genomdrivas utan konflikter, i linje med den dåtida konsensusretoriken. Kvinnornas frigörelse var beroende av männens godkännande. Den här tendensen att anpassa de egna kraven till en nivå som anses ”rimlig” för att inte riskera att väcka motstånd, har påvisats i många studier om könspolitiskt förändringsarbete. I Olssons fall handlade anpassningen framförallt om en fortsatt heterosexuallisering av den svenska jämställdheten så till vida att kärnfamiljen fortfarande var den självklara utgångspunkten. Dagens jämställdhetspolitik bygger i stor utsträckning på ett likhetsperspektiv, men en aspekt av den tidiga könsrollsforskningen var, som författaren beskriver, diskrepansen mellan det som nu för tiden ofta beskrivs som särarts- respektive likhetsfeminism. Skillnaden här emellan handlade om huruvida relationer och fördelning mellan män och kvinnor borde bygga på likhet eller olikhet. Skulle könsskillnader och traditionella könsroller uppmuntras och uppvärderas i samhället eller ifrågasättas och förändras? Skulle könen, från ett samhällsperspektiv, behandlas som likar eller förstås som komplementära? En av de centrala tankarna i den forskning som utgick ifrån ett särartsperspektiv var idén om kvinnans ”dubbla roller”. Det här innebar att kvinnan själv skulle tillåtas välja mellan att leva i enlighet med den traditionella kvinnorollen med fokus på hem och barn eller att bryta med den och satsa på en yrkeskarriär. Kritikerna ifrågasatte varför det bara var kvinnor som skulle ha denna valfrihet. Men Olsson påpekar att det var genom att kvinnan själv tilläts välja kvinnoroll som det blev möjligt att överbrygga klyftan mellan gammalt och nytt och skapa jämställdhet utan att utmana allt för mycket.

Olsson beskriver hur rädslan för att förlora i vetenskaplig trovärdighet framförallt påverkade köns-

rollsforskningens första period och ledde till att forskarna underlät att säga någonting som inte slagits fast i kvantitativa studier och därmed kunde räknas som objektiv kunskap. Efterhand som könsrollsforskningens anseende och betydelse växte, öppnades emellertid möjligheterna att argumentera för vikten av mjukdata och framställa denna som ”ny” kunskap bortom den kvantitativa. I stället för att som tidigare ge vika för den traditionella vetenskapssynen kunde kunskapen kompletteras med utgångspunkt i kvalitativ forskning. Det här, menar författaren, var sannolikt en kamp som fördes både utåt i den samhälleliga debatten och inom den sociologiska disciplinen.

Den andra perioden som studeras i Olssons avhandling kännetecknas generellt av större uttalad radikalitet. En förklaring som författaren anför är att forskarna kunde referera till tidigare lyckade projekt, vilket öppnade för höjda krav och större frispråkighet. För en könsrollsforskning som vuxit sig starkare och mer självständig fanns, menar Olsson, snarare vissa vinster med närheten mellan forskning, debatt och politik. En sådan vinst var möjligheten att övertyga allmänheten om vetenskapsområdets samhällsnytta. Författaren menar att det var frågans samhällsomvälvande ambitioner som öppnat för, eller snarare krävt, en rörelse över akademiska gränser, partigränser, landsgränser och samhällsgrupper. En annan förklaring till att könsrollsforskarna lyckades skapa sig en betydelsefull ställning och vetenskaplig legitimitet är betydelsen av den kunskap som producerades för de nationsskapande processerna – hur svenskhet, modernitet och jämställdhet sammankopplades.

Ett av avhandlingens mest intressanta bidrag är, som jag ser det, just beskrivningen av hur gehör för reformkrav som skulle öka jämställdheten vanns retoriskt. Olsson beskriver exempelvis hur könsrollsforskarna vävde samman nationsskapandet och konstruktionen av Sverige med flera andra retoriska teman såsom produktivitet (i motsats till kvinnors improduktivitet i hemmet) och modernitet (i motsats till traditionella könsroller och stagnation). Med den här retoriken blev jämställdhet själva grunden för ett modernt och högutvecklat samhälle och genom jämförelser med andra länders uppnådda emancipation samproducerades jämställdhetspolitiken och idéer om Sverige i vad författaren menar framstod som en internationell tävling. Ett av könsrollsforskningens viktigaste argument under etableringsperioden var att Sverige kunde och borde vara ett föregångsland när det gällde kvinnors position i samhället. Emancipation och svensk identitet förbands

på ett sätt som fortfarande idag är betydelsefullt. Vad författaren beskriver genom konkreta empiriska studier är alltså hur ”Sverige – världens mest jämställda land” konstruerades. Det här är en viktig forskningsuppgift där Olsson kunde ha skrivit fram sitt bidrag ännu tydligare i såväl syfte som resultat.

Under den tredje fasen på 70-talet genomfördes en lång rad familjepolitiska reformer såsom särbeskattning, utbyggnad av daghemsverksamheten, föräldraförsäkring, fri abort och förändrad skilsmässolagstiftning. Men samtidigt, skriver Olsson, fördjupades den kritiska analysen av samhällets maktstrukturer. Här ingick en mer uttalad normkritik där normer för könsskillnader och hur kvinnor och män skulle bete sig, vara, göra och se ut ifrågasattes. Fokus hamnade nu på ojämlikheten och ett viktigt budskap var att individerna – varken kvinnor eller män – inte skulle behöva anpassa sig efter manssamhällets spelregler. Olsson menar att framtidsoptimismen generellt minskade under den här senare perioden och det ansågs vara mycket kvar att göra innan ett jämställt samhälle var uppnått. I den historisering av den egna verksamheten som präglade forskningen under det sena 60-talet och tidiga 70-talet förekom inte bara självberöm utan i stor utsträckning även självkritik. En kritisk punkt handlade om att könsrollsforskningen låtit bevarandet av kärnfamiljen få företräde framför målsättningen att frigöra kvinnor, liksom att kvinnors position problematiserats men inte mäns status. Vid den här tiden hade tanken på könen sårart helt försvunnit. Nu fanns bara en väg att följa, ett likhetsideal som hade som mål att montera ner alla strukturella hinder för kvinnor att lämna sin traditionella könsroll bakom sig. Här uppstod insikten att om det moderna samhället skulle kunna skapas måste könsrollerna helt utjämnas eller utplånas eftersom de inte gick ihop med ett samhälle som krävde medborgarnas rörlighet. Här hittar vi alltså bakgrunden till det likhetsparadigm som stora delar av det svenska jämställda samhället vilar på fortfarande idag och som väcker både avund och förundran i mötet med andra länder.

Under 70-talet avtog successivt könsrollsforskningens betydelse till fördel för kvinno- och sedermera genusforskningen. Författaren redogör för hur övergången bottenade i att könsrollsbegreppet ansågs för statiskt när komplexa relationer mellan människor delades upp i två fasta kategorier. Begreppet antogs även missa den svårföränderliga dynamiken mellan social praktik och samhälleliga strukturer genom att antyda att den traditionella könsrollen bara enkelt kunde hängas

undan och en ny väljas, detta trots att användningen av könsrollsbegreppet inte sällan utgick från ett biologiskt deterministiskt grundantagande så till vida att det ansågs vara det biologiska könet som regisserade den traditionella könsrollen. I den vardagssvenska betydelse av ordet könsroll som existerar idag är det, som jag ser det, ofta här vi hamnar, dvs. att de ”traditionella könsrollerna” har sin grund, sin förklaring och sin legitimitet i biologiska könsskillnader. Det här framgår särskilt tydligt i det att vi idag tycks ha gått varvet runt och nu talar om könsroller bland djuren; en slags sociologisering av biologin. Det kan handla om beskrivningar av honor och hanar som betar sig ”traditionellt” manligt och kvinnligt eller vars biologi tvärtom ”bryter” mot de traditionella könsrollerna. Men, som Olsson visar

var poängen med könsrollsbegreppet aldrig att knyta kvinnligt och manligt till biologin, eller ens att sortera beteenden och egenskaper i två olika kategorier, utan att framhålla möjligheten till individuell mångfald och valfrihet oberoende av kön. Det politiska projektet för könsrollsforskningen var att könsrollerna skulle förändras, inte fungera bekräftande. Alla kvinnor och män skulle anamma en ”människoroll” som var ”hel” och flexibel och som innehöll alla mänsklighetens goda egenskaper, inte bara halva uppsättningen. I Olssons avhandling beskrivs den period i svensk könspolitisk historia då arbetet för att uppnå detta pågick mycket konkret. Det är en intressant och viktig bok.

Gabriella Nilsson, Lund